

Muhammed Mustafa el-A‘zamî ile Yetiştığı Çevre, Çalışmaları ve Görüşleri Üzerine

Ataullah ŞAHYAR, Dr. *

Muhammed Mustafa el-A‘zamî 1932’de Hindistan’ın A‘zamgarh kentinde doğdu. Üniversite tahsilini Hindistan’da (1952), yüksek lisansını el-Ezher Üniversitesi’nde (1955), *Studies in Early Hadith Literature* adıyla yayımlanan doktora çalışmasını ise Cambridge Üniversitesi’nde (1966) tamamladı. Hadis ve sünnet ile ilgili nitelikli çalışmaları olan A‘zamî, 1980’de Melik Faysal Sünnete Hizmet İslâm Tetkikleri Ödülü, 1982’de ise Melik Hâlid Üstün Hizmet Ödülü ile taltif edilmiştir.

2003 yılı yaz tatilini ailesi ile birlikte İstanbul’da geçiren A‘zamî ile *Hadis Tetkikleri Dergisi* adına, Üsküdar sahilinde, yetiştiği ilmî ortam, çalışmaları, bazı hadis meselelerine dair görüşleri ve genç hadisçilere tavsiyeleri etrafında bir röportaj gerçekleştirdik.

ŞAHYAR: Muhterem hocam, bize öncelikle hadis ilmi ile ilk tanışmanızdan, hadis tahsiline ne zaman başladığınızdan söz eder misiniz?

A‘ZAMÎ: Liseyi bitirdikten sonra babam beni İslâmî ilimler tahsiline yönlendirdi. O zamanlar Hindistan’da hatta Doğu Asya’da İslâmî ilimler tahsilinin yapıldığı en büyük üniversite Diyûbend Dârülulûm’u idi. 1948’te Dârülulûm-i Diyûbend’e kayıt oldum ve burada dört sene öğrenim görerek 1952’de mezun oldum. Öğrenciler Dârülulûm’un son iki senesi sünnet-i nebeviyyeyi öğrenmeye yöneliyorlardı. Ben de 1951-1952 senelerinde hadis öğrenimine bu vesile ile başlamış oldum.

ŞAHYAR: Şu an resmî olarak bir kurumda çalışıyor musunuz?

A‘ZAMÎ: Şuan resmî ya da özel herhangi bir kurumda çalışmıyorum. On sene önce emekliye ayrıldım. Bağımsız çalışıyorum.

ŞAHYAR: Hint alt kıtasında, sizin de mezun olduğunuz Diyûbend Medresesi’nin şöhreti mâlumdur. Bize Diyûbend’in kuruluşu, özellikleri, programı ve bugünkü durumu hakkında bilgi verebilir misiniz?

A‘ZAMÎ: Diyûbend’in bugünkü durumu ile ilgili bir şey söyleyemem. Zira senelerdir oraya gitmedim. Önümde herhangi bir kitap olmaksızın size Diyûbend’in tarihi hakkında da fazla bilgi veremem. Ancak arzu ederseniz bu hususta size bir kitapçık veya bir kitap gönderebilirim. Diyûbendîler, kuruluşlarının 100. yılını yaklaşık 15-20, belki de 25 sene önce görkemli törenlerle kutlamışlardı. O zamanlar aralarında ciddi problemler vardı. Bunun nedeni de bazı hükümet güçlerinin Diyûbend mensuplarının arasında anlaşmazlık çıkarmak için çalışmalarıydı, bunda başarılı da olmuşlardı. Devlete yakın olanlar çeşitli yardımlar alıyor ve bu durum ortaya çıkıyordu. Ancak hükümete karşı olan kişiler de vardı ve her iki grup ya da ekol arasında ciddi çatışmalar meydana geldi. Hatta bazı durumlarda birbirlerine bıçak çekmeye kadar varmışlardı ve bu oldukça çirkin bir durumdu. Diyûbend’in imajını zedelemişti. Ancak bu durum sadece Diyûbend’de gerçekleşmemişti. Hindistan hükümetinden destek almaya başlayan bütün İslâmî medreselerde aynı olaylar yaşanıyordu. Hükümetin desteği maaşların çok fazla miktarlarda arttırılması şeklinde idi. Önceleri dinî tedrisat veren okullarda çalışanlar öncelikle Allah rızasını gözetiyorlar, zühd hayatı yaşıyorlardı. Maaşları gerçekten çok azdı. Devlet birden bire bu hocaların maaşlarını üç, dört kat arttırdı ve diğer üniversite hocalarının maaşları düzeyine getirdi. Ancak istediği zaman ‘yeter, artık size bu ölçüde maaş vermeyeceğiz’ deme yetkisine de sahipti. Ancak hayat standartını bir kere yükselten birinin tekrar sıkıntılı bir hayat yaşamaya başlaması oldukça zordur. Hükümet bu durumdan istifade etmeyi başardı. Meselâ, dinî tedrisat yapan ilkokullarda Hintçe derslerini zorunlu tutmuştu. Ben de ortaokul yıllarımda Hintçe ve Sanskritçe öğrenimi gördüm. Ancak bizim öğrendiğimiz dil ile bugün kullanılan Hintçe arasında çok büyük farklar vardır. Bugünkü Hintçe, Sanskritçe’ye dönüşmüş durumdadır. Okullarda dil derslerinde okutulan kitaplar hurafeler, tanrılar, dişi tanrılar, bunların doğumları ve tasarruflarını anlatan hikâyelerle dolu idi. Bunlar 1947’den önce yoktu. Daha sonra okul kitaplarına girmeye başladı.

Ben tam kesin tarihini hatırlamıyorum, ama tahminen 15-20 sene önce Hindistan’a gitmiştim. Eşimin orada beş kardeşi var. Biz gidince hepsi kardeşlerini görmek için geliyorlar ve yanlarında tabii ki çocuklarını da getiriyorlardı. Her birinin dörder beşer çocuğu var. Yirmi otuz çocukla ev âdetâ bir okula dönüşüyor. Bir akşam onlar ders çalışırken kitaplarına baktım ve içlerinde söz ettiğim mahiyette küfür ihtiva eden sözler gördüm. Bunun üzerine lisenin müdürü ile görüştüm. Bu İslâmî bir lise idi. Onlara, “siz müslüman bir çocuğu alıyor ve kâfir olarak mezun ediyorsunuz. İnsanlar size çocuklarını emanet ediyorlar, siz onlara bazı dinî prensipler öğretmek yerine onları kâfir birer

* SÜHA Danışmanlık, Araştırma, Yayıncılık. sahyar@hotmail.com

insan olarak yetiştiriyorsunuz” dedim. İdareciler bu hususta oldukça tembeller. Devlet belirli kitapları okutmalarını zorunlu tutmuyor, sadece Hintçe öğretilmesini istiyor. İslâmî cemaatler Hintçe öğreten mâkul kitaplar yazdılar. Ama bu okulların idarecileri müslüman cemaatlerin hazırladığı kitapları almıyor, çarşıda satılan kitaplara güveniyor. Kendilerini uyarınca bu hususa dikkat edeceklerini, gerekeni yapacaklarını söylediler. Ancak mevcut durum iman zayıflığının ve aşırı tembelliğin bir göstergesi idi. Dinî okullar bağımsız iken böyle problemler yoktu. Ancak İslâmî okullar devletten destek almaya başladıktan sonra onların elinde oyuncak oldular.

ŞAHYAR: Peki yaşanan dâhilî problemler bir yana, Diyûbend’in hadisle ilgisi ve hadis ilmine katkıları nelerdir?

A‘ZAMÎ: Diyûbend’in geçmişte de sonra da hadisle bir ilgisi olmamıştır. Esasen Diyûbend’in yegane hedefi Ebû Hanîfe’nin mezhebinin sıhhatini ispat etmektir. Onlar bazı hadisleri tenkît ya da tevsik etmek vb. işlerle uğraşacak olduklarında dahi hedefleri ilmî çalışma değil mücerret olarak Hanefî mezhebine hizmet olmuştur.

ŞAHYAR: Sayın hocam, elinizde Kütüb-i Sitte imamlarına kadar ulaşan senedler bulunduğunu ve bu eserleri rivayet etme icâzetine sahip olduğunuzu biliyoruz. Kütüb-i Sitte dışında başka hadis kitaplarının da rivayet icâzetine sahip misiniz?

A‘ZAMÎ: Evet, pek çok kitabın icâzeti var bende. *Kütüb-i Sitte* ile Mâlik’in *el-Muvatta’ı*, Dârimi’nin *es-Sünen*’i ve Tahâvî’nin kitaplarını okudum. İcâzet ve tadrîs birbirinden farklıdır. Ben bu kitapları hocalardan okudum. Bir kısmını okudum, bir kısmının icâzetini aldım. Söz gelimi biz sizinle bir kitabı üç dört gün okuduk, geri kalanının icâzetini aldınız. Ancak biz bir seneden daha uzun bir süre bunları okuduk. Geri kalan kısımlar veya derse gelmeyen birisi olursa ya da birisi derste uyuklarsa kaçırdıkları icâzetin alınmış oluyor. Ancak kitapların icâzetli rivayeti meselesine gelince, ben söz gelimi Kettânî’nin kitabında saydığı hadis eserlerinin hepsini rivayet edebilirim. Ancak ben kitapların okutulması meselesine özellikle itina gösteriyorum. Burada şöyle bir problem var: İnsanlar icâzetleri alıyor, bu kitapları falandan ve filandan rivayet ediyorlar. Oysa kitap elde mevcut değildi. Meselâ İbn Huzeyme’nin *es-Sahih*’i yüzlerce yıldır kayıptı. Topkapı Sarayı Kütüphanesi’nin III. Ahmet bölümünde bu kitabın dörtte birini bulduk. Bu kitap ilk defa neşredildiğinde insanlar onu yüzlerce yıldır görmemişlerdi. Ahmet Muhammed Şâkir bu kitabın bir sayfasını dahi görebilmeyi ne kadar çok arzu etmişti. Buna rağmen insanlar bu kitabı falandan ve filandan icâzetle rivayet edebildiklerini söyleyip duruyorlardı. Bu sebeple ben şahsen icâzeti basit gerekçelere dayandırarak teşvik etmiyorum. Bu yöntem pek çok kitabın kaybolmasına sebep olmuştur. İnsanlar icâzete itimat edip kitapları terk ediyorlar. İcâzet hususunda bir başka

mesele daha var. İcâzet sisteminin temel şartları tamamen unutulmuş. Bir şahsın elindeki nüsha şeyhinin nüshasına yüzde yüz uymuyorsa o şahsın bu kitabı rivayet etmesi caiz değildir. Şeyhin rivayet ettiği nüshanın hangisi olduğu bilinmiyorsa, nasıl rivayet edilebilir? İnsanlar herhangi bir kitabı alıp rivayet edebileceklerini sanıyorlar. Bu durum şuna benziyor: Ben size bir arabanın anahtarını veriyorum ve siz yolda gördüğünüz herhangi bir arabayı bu anahtarla çalıştırmak istiyorsunuz. İşte bu sebeple ben salt icâzeti onaylamıyorum.

ŞAHYAR: O takdirde icâzetli hadis rivayetinin önemi ve anlamı nedir?

A‘ZAMÎ: Şartları dikkate aldığımızda, kitapların korunmasında yegâne yol budur.

Meselâ bugün bir problemle karşı karşıyayız. İbn Mâce’in *es-Sünen*’ini, Tirmizî’nin *el-Câmi‘u’s-sahih*’ini ve Ebû Dâvûd’un *es-Sünen*’ini ele alalım. Bu eserlerin en eski yazma nüshaları ile bugün kullanılmakta olan basılmış nüshalarını karşılaştırdığımızda, altmış veya yetmiş civarında hadisin yazma nüshalarda bulunmadığını, buna karşılık matbu nüshalarda yer aldığını görürüz. Peki bu ziyadeler matbu nüshalara nasıl girdi? Bunlar gerçekten kitabın aslında mevcut muydu, yoksa sonradan mı kitaba dahil edildi? Bu sorulara cevap aradığımızda, kitabı neşreden veya basan kimselerin bu ziyadelerin kitabın aslında da mevcut olduğunu ileri sürdüklerini görürüz. Ben bu ziyadelerin kitabın aslında olmadığını iddia edecek olursam bu hususta hakem ne olacak? Bu gibi durumlarda hüküm vermenin ölçüsü şudur: Üzerinde muhaddislerin imzası (tevkî’), semâ veya kıraat kayıtları bulunmayan bir kitap ile üzerinde yüzlerce yıl boyunca kitabı okuyan, imzalayan, semâ kayıtları tutan muhaddislerin şartlarının yer aldığı bir yazma nüsha ile karşı karşıya isek bu durumda ikinci nüsha güvenilir nüshadır. Zira muhaddislerin belirledikleri şartlara uygun olarak nakledilmiştir. Bu şartlara muhalif hiçbir nüsha kabul edilemez. O takdirde adı geçen kitapların matbu nüshalarında yer alan ziyadeler nereden gelmiştir. Bu sorunun cevabını Ahmed Muhammed Şâkir (rahimehullah) veriyor. Ahmed Muhammed Şâkir diyor ki: “Elimde Tirmizî’nin eserinin XIII. yüzyılın sonlarına ait bir nüshası vardı. Bu nüshayı okuyor ve üzerine ta’likler yapıyordum. Bu arada bir matbaa bu kitabın basımına başladı.” Basım esnasında matbaa Ahmed Muhammed Şâkir’in elindeki nüshayı da ödünç alıyor ki, yeni basılacak nüshayı böylece eski nüsha ile tashih edebilsinler. Ahmed Muhammed Şâkir diyor ki: “Kitabı neşredenler, benim kendi el yazımla nüshanın kenarına yazdığım ta’likleri, kitabın içerisine dahil etmişler.” Aynı durum diğer bazı kaynaklar için de söz konusu olmuştur. Herhangi bir kitabın kenarına konu ile irtibatı bulunan bazı hadisler veya meselâ Tirmizî’nin bir başka yerde rivayet ettiği hadisler, basım esnasında kitabın aslına dahil edilebilmiştir. Bu sebeple zaman içerisinde kitap nakledenler merkeplere benzetilmiştir. Yani bir şey anlamaz, kenarda olanı kitabın

içerisine dahil eder. O takdirde bugün bir problemle karşı karşıyayız. Sahih olan nüsha hangisidir? Buhârî'nin eserinin nüshası bu mudur, yoksa şu mu? Bu mu İbn Mâce'nin eserinin nüshasıdır yoksa şu mu? Bu gibi durumlarda güvenilir nüshanın tesbiti için şöyle bir örnek vereyim: Sen bir arazinin kendine ait olduğunu iddia ediyorsun, bir başka şahıs daha geliyor ve o da aynı arazinin kendisine ait olduğunu iddia ediyor. Bu durumda sen tapu dairesine gidiyorsun ve falan civarda filan arazinin kimin adına kayıtlı olduğunu soruyorsun. Tapu dairesinde iki yüz yıl öncesine ait evraklar çıkarılıyor ve falancanın oğlu filanca şahsın bu araziye satın aldığı söyleniyor. Bu durumda sen bu arazinin dedelerine ait olduğunu ispat etmiş oluyorsun. Diyelim ki burada bir ev inşa edilmiş ve yüz yıldır senin ailenin adına elektrik ve su faturaları vs. gelmiş. Araziyi sahiplenen diğer şahsın elinde ise sadece boş bir kağıt var. Elbette diğer delillerin yanında bu boş sayfanın hiçbir kıymeti olmayacaktır. Ancak elde hiç bir delil olmadığı halde karşı taraf boş bir sayfayı delil olarak getirmiş ise o zaman bir problemle karşı karşıya kalırız. Ancak elhamdülillah bizim elimizde çok sayıda güvenilir yazma nüsha bulunmaktadır. Muhalif bir yazma nüshanın ise hiç bir kıymeti yoktur.

ŞAHYAR: Ancak kütüphanelerde pek çok yazma hadis eseri bulunuyor. İnsanlar hadis çalışmalarında bu eserlerden nasıl istifade edebilirler?

A'ZAMÎ: Biz yazma kitaplardan önce matbu kitaplardan istifade etmeye yönelmeliyiz. Sadece matbu kitaplardan istifademiz bile çok azdır.

ŞAHYAR: Peki sayın hocam, hadis çalışmalarında günümüzdeki yeni teknolojilerden istifade etmeye nasıl bakıyorsunuz? Sizin yirmi yılı aşkın bir süredir hadisleri bilgisayarda toplamaya yönelik bir çalışmanız olduğunu biliyoruz. Bu çalışma ne durumdadır, devam ediyor musunuz? Ayrıca bugün pek çok araştırmacının kullandığı muhtelif CD'ler hususunda ne düşünüyorsunuz?

A'ZAMÎ: Oldukça önemli ve ciddi nedenlerden ötürü bu konudaki görüşlerimi size açıklayamayacağım. Çünkü ben bu işlere başladım ve bazı sebeplerden dolayı çalışmayı durdurdum. Sahr veya Turath şirketinin çalışmaları hakkındaki görüşümü soruyorsanız, bu konunun yabancı olduğumu söyleyebilirim. Bu sebeple bu konuda herhangi bir şey söyleyemem. Ancak yapılanlar ilmî açıdan çok titiz olmasa da netice itibarıyla, insanlar onlardan istifade ediyor. Bir çalışma her zaman yeni bir çalışmayı gerektirir. Teknolojik ortamda gerçekten büyük imkânlar vardır.

ŞAHYAR: Sizin çalışmalarınız etrafında konuşmaya devam edecek olursak, bugünlerde, Kur'an metninin muhafazası, yazımı ve tedvini ile ilgili yeni bir kitabınız neşredildi. Böyle bir kitap yazmaya neden ihtiyaç duyduunuz?

A'ZAMÎ: Bu gerçekten cevabı çok çok uzun olabilecek bir soru. (Kısaca şöyle anlatayım). San'a'da çok sayıda ve oldukça eski tarihlere ait Kur'an sayfaları bulunmuştu. Eskiden Mushaf'lar eskidiğinde veya meselâ yandığında bunları mescidin altında inşa edilen bir odaya koyarlarmış. Zamanla bu oda dolmuş, kapısını kilitlemişler, zaman içerisinde bu odada ne olduğu unutulmuş. Yağmurlar sebebiyle yaklaşık otuz kırk yıl önce bu oda çöktü ve içinde bulunan oldukça fazla miktardaki Mushaf böylece ortaya çıkmış oldu. Bunların bir kısmı satıldı. Daha sonra burası ikinci defa çökünce bu sefer buradan çıkarılan Mushaf'ları temizlemek, tertip etmek vb. üzere Almanya'dan bir heyet geldi. Bu Mushaf'ların pek çoğunun suretini aldılar. Bu Mushaf'ların büyük bir kısmı olmamakla birlikte, benim incelediğim, hicri I., II. ve III. asra ait olanlar Kûfi hat ile yazılmıştı. Ancak harfler zaman zaman farklı şekillerde yazılmıştı. Özellikle de elif harfi. Meselâ قالوا kelimesi قوا şeklinde yazılmıştı. Bunun üzerine eski Mushaf'ın bugün elde mevcut Mushaftan farklı olduğu yönünde bir düşünce yayılmaya başladı. Kuşkusuz bu düşünce Kur'an-ı Kerim'e bir hakarettir. İnsanlar bu konuda ileri geri konuşmaya başladılar. Bununla ilgili olarak Ocak 1999'da bir dergide 'Kur'an nedir?' başlıklı bir makale neşredildi. Kur'an'a yönelik bu saldırılar karşısında bir açıklama yapmayı gerekli buldum. Bazı meseleleri inceledim ve başka yerlerden, başka malzemeler de topladım. Konu üzerinde çalıştım. Şöyle diyebilirim ki, harflerin yazımı bir dönemden bir diğer döneme göre farklılık gösterir. Özellikle de elifin ve hemzenin yazımı hususu böyledir. Bazı bölgeler ve Mushaf'lardaki farklılıklar da böyledir. Bu durum telif eserlerde de görülür. Meselâ Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'ın *Garibü'l-hadis* adlı eserinin 250'li yıllara ait bir nüshasında, beş altı satır içerisinde ق(kaf) harfi dört ayrı şekilde yazılmıştır. Tamamen noktasız veya altında nokta ile ya da üstünde bir yahut iki nokta ile yazılmış. Tüm bunlar birkaç satırda görülen değişiklikler. Öyleyse bu durum gösteriyor ki, tüm bu yazım biçimleri kullanılıyordu. Burada ikinci bir hususu daha fark ettik. Bir şahıs bir kelimeyi iki ayrı biçimde yazabilmektedir. Bu uygulanan ve kabul gören bir yöntem idi. Bu araştırma Kur'an metninin sabit ve sağlam olduğunu, hazf, ilâve gibi herhangi bir müdahale ve işlemi kabule müsait olmadığını ispatlamayı amaçlamıştır.

ŞAHYAR. Siz dünyanın pek çok ülkesinde bulundunuz. Bu ülkelerin hadis öğrenim metodları nasıldır?

A'ZAMÎ: Mısır, Suudi Arabistan ve diğer Arap ülkelerinde seçme hadisler okutuluyor. Bu ülkelerin herhangi birinde meselâ Buhârî'nin, Müslim'in ve diğer hadis eserlerinin herhangi birinin baştan sona bir ders kitabı olarak okutulduğunu görmedim. Ancak seçme hadisler okutuluyor. Fakülteden mezun olan ya da hadis doktorasını tamamlayan pek çok şahıs Buhârî'yi okumamış oluyor. Hadis doktorasını tamamladığı halde, Buhârî'yi görmemiş olanların varlığı da uzak bir ihtimal değil. Bu tamamen gerçekleşmiş bir du-

rum. Çalıştığı konu uzak olduğu için Buhârî'nin eserini görmeye ya da başvurmaya ihtiyaç hissetmemiş olabiliyor. Bu problem İslâm ülkelerinde mevcut.

ŞAHYAR: Peki sizce üniversitelerde hadis öğrenim metodu nasıl olmalı?

A'ZAMÎ: Bu konuda problemlerle karşı karşıyayız. Size çok net bir cevap veremeyeceğim. Çünkü hadis öğreniminde bir şart ileri sürülmüş: yüksek lisans tezi hazırlayan öğrenci hadisleri tektik ediyor, sıhhat ve zaaf hükmü veriyor. Hele bir de doktora öğrencisi ise bizzat hadislerin sıhhat ve zaafılarını belirleme ile uğraşiyor. 'Bu hadis sahihtir, bu hadis zayıftır' diye yazıyor. Böylece sahih, hasen veya zayıf hükmünü veren münekkide göre elimizde bin kadar hadis kalıyor. Benim zihnimde şöyle bir problem beliriyor: İbnü'l-Medîni'nin *el-İlel*'ini okuduğumuzda ya da İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*'ini ele aldığımızda veya İbn Hibbân'ın *es-Sikât* veya *el-Mecrûhîn* adlı eserlerine baktığımızda, bu eserlerdeki bütün bilgileri bir araya getirirsek ilk üç asırda hadis münekkitlerinin sayısının yirmi beş otuz şahsı geçmediğini görürüz. Bu altın devirde ancak yirmi otuz münekkit ortaya çıkabiliyor. Bununla cerh ve ta'dilde söz sahibi olan muhaddisleri kastediyorum. Hicri ikinci asrın tamamını incelediğimizde şunu görürüz. Bu durumu ben *Menhecû'n-nakd inde'l-muhaddisîn* adlı kitabımda ifade ettim. Bu dönemde bu alanda Eyyûb es-Sahtiyânî, Mâlik b. Enes, Şu'be ve birkaç isim zikrediliyor. Bu asrın tamamında bir şahsın sika olduğunu ya da falancanın zayıf olduğunu söyleyebilenlerin sayısı 10'u geçmez. Ancak sübhânallah, bugün Buhârî'nin *es-Sahîh*'ini hatta bu eserden bir satırı dahi doğru okumayı beceremeyen her öğrenci bir münekkit kesilmiş, doğru düzgün okumayı dahi beceremediği Buhârî'nin kitabını eleştiriyor. Bugün talebeler ilim ve edep azlığını öğrenmiş durumdadır. Fakültelerden mezun olur olmaz hadisleri tenkit etmeye başlayanlar da edep azlığı ile mâlûller. Bu bir problemdir. VIII ve IX. hicri yüzyıllara baktığımızda doğuda ve batıda hadis öğrenimi veren çok sayıda medrese olduğunu görürüz. Ancak bu asırlardan kaç isim duyduk? Mizzi'yi, Zehebi'yi, İbn Hacer'i, Aynî'yi biliyoruz. Hepsi kaç kişiler? Ancak bugün dünya yeni muhaddislerle doldu. Özellikle de selefi kardeşlerimiz tenkitçilik konusunda hayli cüretkârlar. Öyle ki Buhârî ve Ebû Dâvûd gibi önemli muhadisleri dahi itham/küfür etmekten kaçınmıyorlar. Hali hazırda cerh ve ta'dil konusundan mümkün olduğunca uzak durmak gereklidir. Mütekaddimûnun çalışmalarını inceleyip meselâ onların bu hususta nasıl hüküm verdiklerini öğrendikten sonra talebe yeterince çalışır ve bu sahada olgunlaşır da uzunca bir zaman sonra kendisinde yeterli cesaret bulabilirse o takdirde bu hususta hüküm verilebilir. Aslında bu sahada ferdi çalışmalar yerine muhaddislerden müteşekkil bir heyet çalışmalıdır. Ancak ben şahsen cerh ve ta'dil konusuyla hadislerin sıhhat ve zayıflıklarının tesbiti meselesinde İslâm âleminin karşılaştığı problemler hususunda kapsamlı bir sonuca ulaşabilmiş değilim.

ŞAHYAR: Hadis metninin muhteva tahlilinden sonra hadisin sıhhat veya zaafına hükmedilebileceği fikrini ileri süren yeni anlayışlar söz konusu, bu hususta ne söylemek istersiniz.

A'ZAMÎ: Bunlar ilmî yaklaşımlar değil. Biz Hz. Peygamber'in hadislerine ve sîretine baktığımızda şu hususa dikkat etmeliyiz. Bu durum geçmişte yaşamış herhangi bir şahısla ilgili olarak da geçerlidir. Önümüzde bir zaman çizgisi var. Bu çizgi içinde yaşadığımız anı temsil ediyor, ancak bu çizgiyi geçtiğimiz anda 'şu an' 'geçmiş'e dönüşüyor. Meselâ ben buraya farz edelim ki, saat 20:30'da geldim. Şu an saat 21:10. Saat 20:30 'geçmiş' oldu. Ben artık geçmiş dönemem ya da geçmişi geri getiremem. Herhangi bir şahıs, A'zamî saat tam 20:30'da geldi, gecikmedi, diyebilir. Pekâlâ A'zamî geldiği yerde çay içti mi içmedi mi? Balık yedi mi yemedi mi? Yerde mi oturdu, sandalyede mi oturdu? Bu soruların herhangi birine aklen cevap verebilir misiniz? A'zamî'nin saat 20:30'da gelmiş olması da mümkündür, 21:15'te gelmiş olması da. Yerde de oturmuş olabilir, çimenlerin üzerinde veya sandalyede de. Cola içmiş de olabilir, Cola Turka da. Balık yemiş olması da, yememiş olması da mümkündür. Bütün bu hususlar akıl ile bilinecek meselelere dahil değildir. Zira burada Cola da vardır, çay da; çimen de vardır, sandalye de. Bir şahıs sandalyede de oturmuş olabilir, kaldırımında da deniz kenarında da. Sandviç de yemiş olabilir, balık da. Veya hiç bir şey yememiş de olabilir. Bu saydığımız nesnelere var olduğu müddetçe bütün bu ihtimaller de mevcuttur. O takdirde sünnet-i nebevîyyeyi veya Peygamber Efendimiz'in sîretini tetkik etmeye başladığımız zaman akla dayanarak 'bunun gerçekleşmiş olması mümkündür' veya 'bunun olması mümkün değildir' denilebilir mi? Meselâ Hz. Peygamber sağ eliyle yemek yiyordu, besmele çekiyordu, eliyle yiyordu, şöyle şöyle dua ediyordu. Pekâlâ, bugün eliyle yemek yemeyen pek çok kimse var. Sağ eliyle değil sol eliyle yiyenler de var. Kimi insanlar yemekten ne önce ne de sonra dua ediyorlar. Besmele çekmeyen insanlar var. Tüm bu ihtimaller mevcut. O takdirde peygamberin üç parmağı ile yediğini veya sağ eliyle yediğini ortaya koyan hadisler nakledildiğinde, bu hadisleri aklen ispat edemeyiz. Zira bugün restoranlarda sağ eliyle yiyen insanlarla da karşılaşıyoruz sol eliyle yiyenlerle de. Besmele çekenlerle de çekmeyenlerle de. Akıl mutlak bir hüküm veremiyor. Hadislerin yüzde doksanı bu durumdadır, bunların varlığını aklen ispat edemeyiz. O takdirde bu gibi durumlarda sahih nakillere itimat ederiz. Eğer Recep sâdik ise, Ayşe Esra sâdik ise, Ataullah sâdik ise siz üçünüz, herhangi bir şahsa 'Biz falan yerde oturuyorduk, saat 20:30'da A'zamî geldi' dersiniz ve bu sözünüzde ittifak ederseniz, bu söz güvenilir bir söz olur. A'zamî Üsküdar'da ikamet ediyordu, evi buraya yakındı, gelmesi önünde herhangi bir engel de yoktu, neden gelmesin? Ben bu konuyu *Menhecû'n-nakd* adlı eserimde ele aldım. Çok çok nadir meseleler dışında geçmişte vuku bulan olaylar üzerinde çalışırken aklın kullanılmasının mümkün olmadığını anlattım.

Bir araştırmacı sahâbenin azameti hususunda ‘onlar da bizim gibi birer insandı’ şeklinde konuşunca ben kendisine, ‘evet onlar da bizim gibi birer insandı’ demiş ve şu örneği vermişim. Seksen doksan sene önce İngiltere’de boşanma oranı % 0,11 idi. Bugün tahmin ediyorum bu oran % 40 dolaylarında seyrediyor. Eşler arası uyum esas olmakla birlikte zaman içerisinde birtakım şartlar gelişir ve birlikte yaşamak zorlaşır. Peki, insan doğasına uygun olan eşler arası anlaşmazlık oranının % 0,11 olması mıdır yoksa % 40 olması mıdır? Geçmişte her bin kişiden on biri problem yaşıyordu, bugün ise yüz kişiden kırkı problem yaşıyor. İnsan doğasına uygun olan problemin % 0,1 oranında ortaya çıkması mıdır yoksa % 40 oranında ortaya çıkması mıdır? Kuşkusuz insan doğası kavramı izâfidir. İnsan doğası eğitim, öğretim, toplum ve güzel ahlâkın tesiri altındadır. Herkesin aynı doğaya sahip olduğunu söyleyemeyiz.

ŞAHYAR: Muhterem hocam siz, hadis usulü kitaplarının hadislerin rivayeti, tenkidi ile ilgili bilgiler içerdiği, ancak hadislerin nasıl anlaşılması gerektiği yönünde bilgi taşımadığı, bu sebeple yeni bir hadis usulüne ihtiyaç duyulduğu fikrine katılıyor musunuz? Hadisleri anlama yöntemiyle ilgili bilgi ihtiva eden yeni bir hadis usulüne sizce ihtiyacımız var mı?

A‘ZAMÎ: Bu hususta fikir beyan edecek olan kişinin öncelikle kalbine bakması, niyetinden emin olması gerekiyor. Gerçekten hadis ilmine hizmet etmek mi istiyor, yoksa hadislerden kurtulmak mı istiyor. Bu durum her zaman dikkate alınmalıdır. Eğer amaç hadislerden kurtulmak ise, bu konuyu size bir fıkra ile anlatayım. Adamın biri ‘Hilâli görünce oruç tutunuz’ hadisini duyuyor ve kendisini eve kapatıp pencereleri sıkı sıkıya örtüyor. Hilâli görmemek ve oruç tutmamak için. Aradan birkaç gün geçiyor ve adam evden çıkmak zorunda kalıyor... Bir su birikintisinin içinde ayın gölgesini görünce hiddetle ‘Karnımı yarıp içine girsene de oruç tutmayacağım işte’ diyor. Hayatlarını peygamberin sünnetine uydurmak istemeyenlerin bir çıkış yolu bulması gerekir tabi ki. Bunun dışında kalanlara ise, aydın ve kültürlü müslümanlar denilir, ancak aynı zamanda pek çok hadisten de kurtulmuş olurlar. Çoğu kere müphem ifadeler kullanmak, açık ve net konuşmaktan çok daha fazla kötülük ve zarar getirir. Şimdi sen bir adama gider ve ‘A‘zamî hakkında görüşün nedir?’ diye sorarsan ve adam da ‘Vallahi ben onunla ilgili bir şeyler biliyorum ama bu gibi konularda kimse hakkında konuşmak istemem, böyle konulara girmek de istemem’ derse, bu sözler oldukça tehlikelidir. Bu kimseye, ‘Şu bildiğin şeyler de nedir? Açıklaman gerekir ki bileyim’ dersene o zaman meselâ şöyle dediğini farz edelim: ‘A‘zamî, deniz kenarında oturuyordu. Kadınlar, erkekler gayri İslâmî kıyafetlerle önünden geçip duruyorlardı. O da önünden geçen bu insanlara bakıyordu’. Bu sözü dinleyen kimse artık takdir ve karar yetkisini kullanabilir. A‘zamî deniz kenarında diğer herkes gibi oturuyor, geziyor, diyebilir. Demek ki mücmel ve müphem konuşma gerçekten çok çok tehlikeli-

dir. Yeni bir hadis usulüne ihtiyacımız olduğunu ileri sürenler, bu usulü yazmalı, bu usulün uyulması gereken usul olduğunu mantıken de ispat etmelidir.

ŞAHYAR: Peki, hadislerin nasıl anlaşılması gerektiği ile ilgili yöntemler hadis usulünün değil fıkıh usulünün kapsamındadır, denilebilir mi?

A‘ZAMÎ: Gerçekte hadis usulü fıkıh hizmet eder. Zira hadis ‘amel etmek’ için vardır. Ancak ameller de, bilmiyorum bu noktaya dikkat ettiniz mi, üç kısımda mütalaa edilmelidir. Bazı ameller bir başka şahıs ile bağlantılı olmaksızın kişinin kendi kendine ifa edebileceği cinstendir. Uyku zamanı, dualar, yemek yemek gibi. Bu gibi amelleri ifa edecek kişi fıkıh usulüne veya hadis usulüne ihtiyaç duymaz. Bu konularla ilgili hadisler hadis kitaplarında mevcuttur, bunları alır ve amel eder. Ancak bazı ameller birden fazla şahsı ilgilendirir. Meselâ karı koca ve aile ilişkileri. Erkeğin ve kadının görevleri nelerdir, her ikisinin çocuklara karşı yükümlülükleri nedir? Bu alanda birden fazla kişiyi ilgilendiren ameller söz konusudur. Erkek gelip ‘Benim hakkım şudur’, kadın gelip ‘Benim hakkım şudur’ demesin ve çatışmasınlar diye bir anlaşmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Peygambere ve hadis kitaplarına başvurduğumuzda, peygamberin kadına hangi hakları ve görevleri, erkeğe hangi hakları ve görevleri verdiğini, hatta küçük çocuklara dahi hak ve ödevler yüklediğini görürüz. Üçüncü aşamada toplumsal ilişkileri düzenleyen ameller yer almaktadır. Burada bir hadis usulüne ve fıkıh usulüne ihtiyaç duyarız. Meselâ bu hadis bu alanda ihticac edilir mi edilmez mi? Peki bu hadisi nasıl anlamalıyız? Bu hadisten fikhî hüküm nasıl çıkarılır? Hiçbir şahsın ‘Bu alanda bu hadisi ben şöyle kullanıyorum’ demesi mümkün değildir. Zira böyle bir durumda, bir milyon kişinin yaşadığı bir toplumda bir milyon görüş ve bir milyon kanun ortaya çıkar.

ŞAHYAR: Müsteşriklerin hadis çalışmalarını takip ettiğinizi, hatta yeri geldikçe reddiye mahiyetinde eserler kaleme aldığınızı biliyoruz. Sizce öğrenciler ve araştırmacılar müsteşriklerin çalışmalarından nasıl istifade edebilir?

A‘ZAMÎ: Bir şahıs, kötülemeyi, insanları şüpheye düşürmeyi öğrenmek istiyorsa müsteşriklerin çalışmalarından istifade edebilir. Ancak başka bir amaçla onların çalışmalarından yararlanılamaz. Onlara kesinlikle güvenmemeliyiz. Yazdıkları kitapların hiçbirinin bir faydası yoktur.

ŞAHYAR: Muhterem hocam, hadis sahasındaki engin bilginiz ve eğitim öğretim tecrübeleriniz doğrultusunda hadis talebelerine başka ne gibi tavsiyelerde bulunmak istersiniz?

A‘ZAMÎ: Onlara tavsiyelerde bulunabilecek bir konumda mıyım bilemiyorum. Ancak şunu söylemek isterim: Derslerde vurgulanması gerekli öncelikli husus Buhârî’nin eserinin başına aldığı ‘Ameller niyetlere göredir’ hadisi olmalıdır. Talebenin hedefi öğrendikleri ile amel etmek değildir. Sadece

bilgi edinmeyi ve diploma sahibi olmayı hedeflemekten uzak durulmalıdır. Üç hususa özen gösterilmelidir: Niyet, ihlâs ve hadislerle amel etmeye çalışmak. İslâm dininde ilim, ilim için değerlidir. İlim amel içindir. Amelden mücadele ve münakaşaya dönüşen bilgi ve marifette kesinlikle bir hayır yaktır.

ŞAHYAR: Peki yaygın eğitimde hadis ilminin yeri ne olmalıdır? Meselâ cami cemaatine hadisler nasıl öğretilmelidir?

A'ZAMÎ: Farz namazlardan sonra bir iki dakika bu işe zaman ayrılabilir. Meselâ dualar ele alınır. Dualarda gerçekten büyük bereket vardır. Dualar hayatı âdetten ibadete dönüştürür. Yemek içmek, yürümek gibi günlük işlerimiz bu dualar aracılığıyla âdetten ibadete dönüştürülebilir. Oldukça basit bir şey ile: Niyet ve ihtisab. Mescidlere gelen insanlara niyet ve ihtisabın anlamını öğretmeye gerçekten büyük önem vermeliyiz. Daha sonra onlara kısa dualar öğretmeliyiz ki bunları kolayca ezberleyebilsinler. Bu kısa dualarla ilgili hadislerin farklı dillere tercümesi de mümkündür.

Bu arada ben oldukça önemli ve geniş bir konuya temas etmek istiyorum. Bundan üç sene önce üniversiteye, Kur'an'da kullanılan kelimeler ve bu doğrultuda kitap telifi ile ilgili bir çalışmam doğrultusunda bir teklif sundum. Kur'an'da kullanılan kelimeler ile ilgili bir sayım çalışması yaptım. Titiz bir çalışma idi, ancak ortalama hesaplamalar da vardı. Kur'an-ı Kerim'de yaklaşık iki bin kelime kullanılmıştır. Bunların dörtte biri, yaklaşık 450 kelime, Kur'an'da sadece bir kere kullanılmıştır. İkinci dörtte birlik kesim 2-5 defa arasında kullanılmıştır. Üçüncü dörtte biri 5-10 defa arasında kullanılan kelimelerden oluşmaktadır. Son dörtte birlik dilim ise 20'den fazla kullanılan kelimelerden oluşmaktadır. Bu açıdan bakılınca 500 civarında kelimenin çok fazla kullanıldığını görürüz. Bu kelimeler Kur'an'ın yüzde 85'ini oluşturmaktadır. Diğer 500 kelimeyi daha bu sayıya katarsak böylece Kur'an'ın yüzde 95'lik bir alanını elde ederiz. Böylece 1000 Arapça kelime biliyorsunuz demektir. Bunların yüzde 30'u, belki daha fazlası Türkçe'de de kullanılıyordur. Öyleyse öğrencilerin 600 kelime öğrenmesi yeterli olacaktır. Buna bir de çok ayrıntılı olmamak kaydıyla basit bir kaç Arapça kaide, sarf-nahiv bilgisi ilâve edelim. Böylece bu öğrenci bu kelimelerle yazılmış Arapça bir kitap okuduğunda, müellifin her bir kelimeyi 20-30 defa tekrar ettiğini düşünelim, okuduğunu anlayacaktır. Tüm bunları bir rapor halinde üniversiteye sundum ve kendilerinden bu projenin uygulamasında yardım istedim. Zira ben tek başıma bu yöntemle yazamazdım. Bu düşüncenin pek çok alanda uygulanması mümkündür. Meselâ 1000 Kur'an kelimesini öğrenirsek yüzlerce hadisi de anlayabiliriz. Çünkü hadislerde de aynı kelimeler kullanılmaktadır. Oysa bugün Kur'an'ı ve hadisleri okuduğumuzda sanki Süryanice veya Latince okuyormuşuz gibi hiç bir şey anlamıyoruz. Arapça öğrenimi bu yöntemle yapılmalı, Kur'an kelimeleri öğretilmelidir. Böylelikle Arapça'nın ve İslâm'ın yaygınlaştırılmasında büyük mesafe alınmış olacaktır.

ŞAHYAR: Sizden son olarak Hadis Tetkikleri Dergisi ekibine ve onların şahsında diğer hadis araştırmacılarına tavsiyelerinizi almak isteriz.

A'ZAMÎ: Teorik olarak, araştırmalarınız klasik akademik araştırmalardan ibaret olmasın. Sünnetin korunması ve anlaşılmasına yönelik problemleri dikkate alın. Kötü niyetten kaynaklanan hatalar ile bilgi eksikliğinden kaynaklanan hataların farklı olduğunu bilmek gerekir. Bazı insanların zihninde bilgi eksikliğinden ötürü sünnetle ilgili birtakım problemler olabilir. Bu problemler izah edilebilir mahiyettedir. Ancak sünnet ile ihticac etmek istemeyenler de birtakım problemler öne sürerler. Eğer bunlar arasında mâkul ve mantıklı sorular var ise bunların cevaplandırılması yada reddedilmesi gerekir. Ancak mâkul ve mantıklı olmayanlar üzerinde durmanın, bunlarla uğraşmanın bir faydası yoktur.

ŞAHYAR: Muhterem hocam, bize zaman ayırdığınız için Hadis Tetkikleri Dergisi adına teşekkürlerimizi sunuyorum.

A'ZAMÎ: Ben de teşekkür ediyorum, yayın hayatınızda başarılar diliyorum.